

приписали соціально схвалюваним цінностям, цілям і засобам. Отримані результати, на наш погляд, відображають специфіку виховних заходів спеціалізованої установи, в якій знаходяться неповнолітні правопорушники, та свідчать про маскувальні дії, хорошу адаптацію і пристосовність до середовища для ефективної взаємодії з персоналом виховної установи.

Перспективи вивчення особистості неповнолітніх правопорушників полягають у тому,

що за допомогою результатів, одержаних при комплексному вивченні особистості неповнолітніх правопорушників, можна розробити та запропонувати заходи загальної профілактики неповнолітніх правопорушників та заходи щодо ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, заздалегідь помітити тенденції розвитку показників, що входять до симптомокомплексу неповнолітнього правопорушника.

Література

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности : избр. психол. тр. / К. А. Абульханова. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 1999. – 224 с.
2. Александров А. А. Типология делинквентного поведения при психопатиях и акцентуациях характера / А. А. Александров // Нарушение поведения у детей и подростков. – М. : Наука, 1981. – 265 с.
3. Антонян Ю. М. Об истоках формирования личности преступника // Личность преступника и вопросы исправления и перевоспитания осужденных : сб. науч. тр. / Ю. М. Антонян – М. : ВЛАДОС, 1990. – С. 3–13.
4. Бочкарева Г. Г. Психологическая характеристика мотивационной сферы подростков-правонарушителей / Г. Г. Бочкарева. – М., 1988. – 180 с.

Надійшла до редколегії 12.11.2009

Анотації

Розглянуто проблемні питання, пов'язані з особливостями особистості неповнолітнього правопорушника. Досліджено характерологічні особливості, цінності, специфіку потреб, локус контролю, які розкривають особистість неповнолітнього правопорушника.

Рассмотрены проблемные вопросы, связанные с особенностями личности несовершеннолетних правонарушителей. Изучены характерологические особенности, ценности, специфика потребностей, локус контроля, которые раскрывают личность несовершеннолетнего правонарушителя.

Problems connected with juveniles' special features are researched. Character features, values, specificity of needs, a locus of control which open a personality of a juvenile are studied.

УДК 159.922.763

Д. В. ШТРИГОЛЬ,

кандидат медичних наук,

*доцент кафедри загальної і прикладної психології і педагогіки
навчально-наукового інституту права, економіки та соціології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН СІРИТ

У сучасній психології дедалі більше уваги приділяється здатності людини справлятися з важкими життєвими ситуаціями, вивченню детермінант і ресурсів поведінки, її особливостей [1; 2]. Психологічне подолання, або копінг (англ. coping), означає те, як люди справляються зі стресами щоденного життя, а також з іншими важкими життєвими ситуаціями [1]. Набір стратегій і стилі подолання у різних людей у різних ситуаціях відрізняються. Належність до певної соціальної групи також може впливати на вибір особистістю тих або інших копінг стратегій [3].

В останні роки зростає актуальність і соціальне значення дослідження психологічних особливостей дітей, що виховуються в державних установах, у зв'язку зі збільшенням кількості дітей, що залишилися без піклування батьків [4; 5]. Однак механізми подолання емоційних потрясінь і труднощів у дітей-сиріт – галузь, на жаль, маловивчена. Вивчення особливостей копінг-поведінки дітей-сиріт – це важливе джерело одержання знань про причини труднощів соціально-психологічної адаптації до нової соціальної ситуації.

Специфічність використовуваних індивідом

копінг-стратегій визначається базовими копінг-ресурсами, до яких належать: Я-концепція, інтернальна орієнтація особистості, стиль міжособистісної взаємодії, емпатія, афіліація, когнітивні ресурси [6]. Робіт, що стосуються факторів, які визначають копінг-поведінку дітей і сиріт зокрема, – мало.

Об'єкт нашого дослідження – копінг-поведінка.

Предмет дослідження – взаємозв'язок копінг-поведінки з особливостями міжособистісних відносин сиріт.

Мета дослідження – вивчення взаємозв'язку копінг-поведінки з особливостями міжособистісних відносин сиріт.

Завдання дослідження:

1) виявити розбіжності копінг-поведінки сиріт і їх ровесників, що виховуються у сім'ї;

2) визначити ступінь і характер взаємозв'язку окремих типів копінг-поведінки та стилю міжособистісних стосунків.

У дослідженні брали участь 58 підлітків. До першої групи увійшли 28 вихованців дитячого будинку (16 хлопчиків і 12 дівчат 14–16 років). Другу групу утворили 25 підлітків, які виховуються в сім'ї (12 хлопчиків і 13 дівчат 14–15 років).

Для розв'язання поставлених завдань використовували такі методики: «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» (автори С. Норман, Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеймс, М. І. Паркер) в адаптації Т. А. Крюкової [2] та методика діагностики міжособистісних відносин (автор Л. Н. Собчик) [7].

Статистична обробка кількісних даних проведена з використанням критерію Ст'юдента і кутового перетворення Фішера. Ступінь взаємозв'язку між окремими показниками оцінено за коефіцієнтом кореляції Пірсона.

Результати дослідження.

Порівняння вираженості окремих копінг-стратегій показав, що підлітки-сироти набрали значно менше балів за шкалою «копінг, орієнтований на розв'язання завдання» ($45,4 \pm 1,7$), ніж їх ровесники, що виховуються в сім'ї ($53,1 \pm 1,3$), $p < 0,01$.

Встановлено, що в 60,7 % підлітків-сиріт переважає копінг, орієнтований на уникання. У групі підлітків, що виховуються батьками, вказаний вид копінгу домінував у 28 % випробуваних – $\varphi = 2,54$; $p < 0,01$. У 28,6 % підлітків-сиріт переважає копінг, орієнтований на вирішення завдання. У контрольній групі вказаний вид копінгу переважав у значно більшій кількості підлітків – 56 % обстежених ($\varphi = 2,09$, $p < 0,05$).

Отже, найбільш типовими реакціями на стресові ситуації у сиріт-підлітків є реакції уникання – фантазії, приємні спогади, переключення на іншу діяльність, сон, їжу, самонавіювання, що «це не повториться». Це свідчить про те, що сиріти підліткового віку реагують на стрес переважним використанням психологічного пригнічення, витіснення фруструючих факторів, самообманом та ігноруванням проблеми, що, очевидно, сприяє збереженню внутрішньої напруги, а також недостатньо конструктивному та адекватному реагуванню на стрес.

Підлітки-сиріти значно рідше, ніж їх ровесники, що виховуються в сім'ї, в ситуації стресу вдаються до дій, спрямованих на вирішення складної ситуації. Вони рідше зосереджуються на проблемі, думають, як її вирішити, аналізують ситуацію, що склалася, розставляють пріоритети, використовують минулий досвід, вживають заходів до виправлення ситуації. Це свідчить про недостатнє використання проблемно-орієнтованих, інструментальних форм подолання складних ситуацій. На наш погляд, стратегії подолання стресу, які обирають підлітки-сироти (пріоритет уникання над вирішенням завдань), менш адекватні цілям психічного розвитку, ніж копінг-поведінка підлітків, що виховуються в сім'ї.

Одержані результати, очевидно, можна пояснити тим соціальним досвідом, який одержали підлітки-сироти, зокрема від їх батьків.

Результати дослідження взаємозв'язку копінг-поведінки та стилю міжособистісних відносин такі.

Усі кореляційні взаємозв'язки між показниками окремих видів копінг-поведінки і стилями міжособистісної взаємодії у підлітків, що виховуються в сім'ї, дуже слабкі. Відсутність такої «прив'язки» копінг-поведінки до стилю міжособистісних відносин, можливо, свідчить про те, що їх поведінка, яка долає стрес, більшою мірою визначається самою ситуацією або іншими чинниками.

У групі сиріт картина взаємозв'язків інша. Кореляційні взаємозв'язки між стилями міжособистісної взаємодії і показниками копінгу, орієнтованого на вирішення завдання, і копінгу, орієнтованого на відволікання, дуже слабкі. Але встановлено сильний позитивний взаємозв'язок між показниками шкали «копінг, орієнтований на емоції» і вираженістю прямолинійно-агресивного стилю відносин. Цей стиль характеризується ригідністю установок, яка поєднується з високою спонтанністю,

упертістю, наполегливістю, енергійністю, недостатньою опорою на накопичений досвід у стані емоційної захопленості. Чим сильніше у сиріт виражені перелічені характеристики, тим частіше в стресових ситуаціях вони використовують стратегії, орієнтовані на емоції – роздратування, реакції самозвинувачення, занурення в біль і страждання, переживання безсилля, турботи, роздратування.

Встановлено сильний позитивний взаємозв'язок між показниками шкали «копінг, орієнтований на уникнення» і кількістю балів за типами міжособистісних відносин «залежно-слухняний» і «відповідальний-великодушний». Високі показники щодо залежно-слухняного типу поведінки відбивають надконформність, залежність від думки оточуючих, високу тривожність, підвищену чутливість до впливу середовища, тенденцію до вираженої залежності мотиваційної спрямованості від відносин із значущими іншими, власної думки – від думки оточуючих. Потреба в прихильності і теплих стосунках є для таких людей провідною. Помірні показники говорять про потребу в допомозі, довірі з боку оточуючих, очікуванні допомоги, порад. Встановлено прямий кореляційний взаємозв'язок вказаних характеристик і вираженості поведінки уникання можна інтерпретувати таким чином. Сироти з помірним ступенем вираженості потреби в допомозі й довірі, що очікують поради від оточуючих, рідко вдаватимуться до поведінки уникання, тоді як надконформні, повністю залежні від думки оточуючих – навпаки, використовують його частіше.

Відповідально-великодушний стиль виявляється в готовності допомагати оточуючим, розвинутому почутті відповідальності аж до надобов'язковості. Прямий кореляційний взаємозв'язок вираженості вказаних характеристик і вираженості поведінки уникання означає, що сироти, яким притаманний підкреслений альтруїзм, гіперсоціальність установок, частіше вдаються до поведінки уникання, ніж підлітки з помірним рівнем альтруїзму й відповідальності.

До копінг-стратегій, орієнтованих на уникання, відносять такі реакції: спогади про минуле, сон, їжа, розваги, спілкування з друзями, прогулянки, перегляд телепередач. Усі ці стратегії є соціально схвалюваними. На нашу думку, потреба в прихильності, побоювання неспіху як основа конформної поведінки підлітків-сиріт із «залежно-слухняним стилем» міжособистісної взаємодії, а також виражена

потреба соціальних норм поведінки, схильність до ідеалізації гармонії міжособистісних відносин, гнучкість у контактах, комунікабельність у підлітків-сиріт з альтруїстичним стилем стосунків диктують вибір соціально прийнятних поведінкових копінг-стратегій, орієнтованих на уникання.

Встановлено сильний позитивний кореляційний взаємозв'язок вираженості копінгу, орієнтованого на соціальне відволікання, і вираженості покірно-соромливого, залежно-слухняного, відповідально-великодушного типів міжособистісного спілкування і співробітницько-конвенціонального. Всі вказані стилі характеризуються переважанням конформних установок, конгруентністю в контактах з оточуючими, схильністю до компромісів. Наявність цих якостей, можливо, дозволяє їм у стресових ситуаціях не тільки звертатися за підтримкою до друзів, але й одержувати цю підтримку.

Таким чином, виявлено, що підлітки-сироти, копінг-поведінка яких орієнтована на емоції, відрізняються більшою прямолінійністю й агресивністю в міжособистісних відносинах. Підлітки-сироти, копінг-поведінка яких орієнтована на уникання, відрізняються більшою вираженістю залежно-слухняного й відповідально-великодушного, альтруїстичного стилю міжособистісних відносин. Копінг-поведінка, орієнтована на соціальне відволікання, взаємозалежна з авторитарним, залежним, співробітницьким, альтруїстичним і таким, що підкорюється, типами міжособистісних відносин.

Отримані дані свідчать, що підлітки-сироти у своїй захисній поведінці спираються на ті якості особи, які для них характерні і щодня виявляються в їх міжособистісних відносинах. Підлітки схожим чином реагують як на стресові ситуації, так і на звичайні ситуації міжособистісної взаємодії. Можливо, спосіб реагування на ці ситуації мало усвідомлюється і недостатньо диференціюється. Підлітки, що виховуються в сім'ї, більш диференційовано реагують на стресові ситуації і на ситуації міжособистісної взаємодії.

В основі стилю міжособистісних відносин лежать особистісні якості підлітків. Відомо, що одні якості базуються на природжених властивостях темпераменту (реактивності, чутливості, активності, екстравертованості-інтравертованості, емоційній збудливості). Інші – соціально обумовлені, сформовані в результаті виховання. Але незалежно від походження

характерні для підлітка-сироти акценти властивостей особистості є знаряддями подолання стресових ситуацій. Тому копінг-поведінка у підлітків-сиріт повинна розвиватися через гармонізацію стилю міжособистісних стосунків та особистості в цілому.

Висновки. 1. У структурі копінг-поведінки підлітків-сиріт найбільш виражені стратегії уникання, в той час як у їх ровесників, що виховуються в сім'ї, на перше місце виходять стратегії, орієнтовані на вирішення завдань.

2. Підлітки-сироти у своїй захисній поведінці спираються на ті властивості особи, які для них характерні і щодня виявляються в їх міжособистісних відносинах. Емоційні, чутливі, збудливі ще більше збуджуються, страждають, відчувають неспокій. Альтруїстичні,

конформні, схильні до компромісів використовують соціально прийнятні реакції уникання і, зокрема, соціального відволікання.

2. У сиріт встановлена негативна кореляція між показниками копіngu, орієнтованого на соціальне відволікання, і вираженістю страху відкидання. Це означає, що чим вищий страх відкидання, тим рідше сироти звертаються за підтримкою до інших людей для того, що подолати стрес. І навпаки, чим нижчий страх відкидання, тим частіше вони звертаються за допомогою до соціуму та використовують методи соціального відволікання.

3. Копінг-поведінка підлітків, що виховуються в сім'ї, не взаємопов'язана з їх стилем міжособистісних стосунків.

Література

1. Волкова Н. В. Coping strategies как условие формирования идентичности / Н. В. Волкова // Мир психологии. – 2004. – № 2. – С. 119–123.
2. Никольская И. М. Психологическая защита у детей / И. М. Никольская, Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2001. – 507 с.
3. Крюкова Т. Л. Возрастные и кросскультуральные различия в стратегиях совладающего поведения / Т. Л. Крюкова // Психологический журнал. – 2005. – Т. 26. – № 2. – С. 5–15.
4. Гущина Т. В. Дети в семье и без семьи: сравнительное исследование совладающего поведения детей младшего школьного возраста / Т. В. Гущина // Психическое здоровье и социально-психологическая поддержка детей и подростков: Состояние и перспективы. – Кострома, 2002. – С. 143–144.
5. Шипицына Л. М. Психология детей-сирот : учеб. пособие / Л. М. Шипицына. – СПб., 2005. – 628 с.
6. Психотерапевтическая энциклопедия / [под общ. ред. Б. Д. Карвасарского]. – СПб. : Питер, 2002. – 1024 с.
7. Собчик Л. Н. Диагностика индивидуально-типологических свойств и межличностных отношений / Л. Н. Собчик. – СПб. : Речь, 2002. – 96 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2009

Анотації

Розглянуто відмінності копінг-поведінки сиріт-підлітків і їх ровесників, які виховуються в сім'ї, і специфіка взаємозв'язку вираженості окремих копінг-стратегій із стилем поведінки в ситуації міжособистісної взаємодії. Показано, що сироти схожим чином реагують як на стресові ситуації, так і на звичайні ситуації міжособистісної взаємодії.

Рассмотрены различия копинг-поведения сирот-подростков и их ровесников, которые воспитываются в семье и специфика взаимосвязи выраженности отдельных копинг-стратегий со стилем поведения в ситуации межличностного взаимодействия. Показано, что сироты сходным образом реагируют как на стрессовые ситуации, так и на обычные ситуации межличностного взаимодействия.

Distinctions of coping-conduct between orphans-teenagers and persons of the same age brought up in family, and specific of intercommunication of coping-strategies with the style of conduct in the situation of interpersonal cooperation are researched. It is shown, that orphans in a similar way react both on stress and ordinary situations of interpersonal cooperation.